

สื่อมวลชน : เครื่องมือทางยุทธศาสตร์ของสังคม

เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์

ความนำ

ที่จริงแล้ว ภาครัฐใช้ทรัพยากรสื่อมวลชนเพื่อให้เกิดผลแห่งการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นสิ่งซึ่งเกิดขึ้นโดยขบวนการเปลี่ยนแปลงในตัวของมันเอง กล่าวคือ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในสังคมก็หมายความว่า ได้มีการสื่อสารเกิดขึ้นแล้ว ณ ที่แห่งนั้น เพราะเหตุว่า การสื่อสารนั่นเองเป็นตัวการให้ทราบถึงภาวะแวดล้อม เป็นตัวการที่จะช่วยให้บรรลุถึงการตัดสินใจ และเป็นตัวการซึ่งหล่อหลอมสมาชิกของสังคมในขบวนการเปลี่ยนแปลงในลักษณะต่าง ๆ กัน โดยลักษณะแห่งการเป็นตัวการเช่นว่านี้ เราจึงได้พบว่า การสื่อสารได้ช่วยทำหน้าที่ในการสำรวจตรวจสอบและรายงานความเปลี่ยนแปลงช่วยให้เกิดขบวนการตัดสินใจ และคอยพร่ำสอนให้ผู้คนต่าง ๆ แก่สมาชิกของสังคมด้วย อย่างไรก็ตาม มีข้อซึ่งต้องระลึกถึงด้วยก็คือว่า การสื่อสารในตัวของมันเองนั้นหาได้เป็นสิ่งซึ่งมีชีวิตในตัวเองไม่ หากแต่เกิดจากการที่มนุษย์ได้กระทำขึ้น เป็นขบวนการพื้นฐานของสังคม และเป็นวิถีทางซึ่งมนุษย์เกี่ยวข้องกันและกัน

ความเติบโตของการสื่อสารสมัยใหม่โดยตัวของมันเองแล้ว ก็เป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งของพัฒนาการทางเศรษฐกิจ การที่ได้มีการใช้สื่อมวลชนและองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันอย่างกว้างขวางในสังคมสมัยใหม่ ก็เพื่อที่จะชดเชยและทดแทนช่องทางของการสื่อสารโดยวาจาของสังคมในสมัยก่อนนั่นเอง พัฒนาการของการสื่อสารจึงก้าวควบคู่กันไปกับพัฒนาการของสถาบันอื่น ๆ ในสังคมสมัยใหม่ เช่น โรงเรียนและอุตสาหกรรมหรือการธุรกิจทั้งยังสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับเศรษฐกิจบางอย่างของความเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมโดยทั่วไป เช่น การรู้หนังสือ รายได้ต่อหัว และความเจริญของเขตตัวเมืองเป็นต้น เมื่อใดที่ประเทศนั้นบรรลุถึงขีดขั้นอันก้าวหน้าของความเติบโตด้านสื่อมวลชนแล้วจะเห็นได้ว่าสังคมของประเทศนั้น จะมีรายได้ต่อหัวสูงขึ้น มีสัดส่วนของประชากรในเมืองสูงขึ้น มีอัตราการรู้หนังสือสูงขึ้น ผลผลิตขั้นทางอุตสาหกรรมจะสูงขึ้น สัดส่วนและอัตราของเด็กในโรงเรียนจะสูงขึ้น ซึ่งจากลักษณะที่เกิดขึ้นเช่นนี้เอง เราก็อาจแน่ใจได้ด้วยว่าในสังคมของประเทศดังกล่าว

จำนวนการมีวิทยุจะสูงขึ้น จำนวนจำหน่ายของหนังสือพิมพ์จะสูงขึ้น และการหลังไหลของข่าวสารก็จะมีอยู่อย่างคล่องตัวสูงอยู่ทั่วประเทศด้วยการหลังไหลของข่าวสารดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดผลอย่างสำคัญแก่สังคมและกระทบต่อองค์ประกอบภายในสังคมทั่วไป เพราะเหตุที่สื่อมวลชนซึ่งเป็นตัวการของการหลังไหลของข่าวสารนั้น เป็นเครื่องมืออันสำคัญของการเปลี่ยนแปลงในสังคม เพราะฉะนั้นการใช้สื่อมวลชนเพื่อให้บังเกิดผลแห่งการเปลี่ยนแปลงจึงขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของผู้ใช้ หรือขึ้นอยู่กับนโยบายของผู้กำหนดใช้ อาจมีผลได้ทั้งในทางบวก และอาจเกิดผลตรงข้ามในทางลบ และอาจมีผลกระทบอันก่อให้เกิดความขัดแย้งในใจของประชากรตามเป้าหมายผู้รับข่าวสารนั้นก็ได้ ตัวอย่างของเครือข่ายวิทยุเสรี ซึ่งนำโดยสถานีวิทยุยานเกราะระหว่างปี ๒๕๑๘-๒๕๑๙ เป็นกรณีตัวอย่างมองเห็นได้ชัดกรณีหนึ่ง สถานการณ์ของสื่อมวลชนช่วงปี ๒๕๒๑ ก็เป็นอีกสถานการณ์หนึ่งที่อธิบายจุดมุ่งหมายของผู้ใช้หรือนโยบายของผู้กำหนดใช้ จะเห็นได้ว่าการหลังไหลของข่าวสารในช่วงนั้น ได้ก่อตัวให้เกิดการชะงักงันต่อการพัฒนาการลง-ทุนในประเทศ ความขัดแย้งในใจของสาธารณชนก็คือความไม่แน่ใจสถานภาพของระบบ แม้ทั้งที่เพิ่งจะได้ผ่านวิกฤติมาหมาด ๆ ไม่ปรากฏเลยว่า สถานการณ์ของสื่อมวลชนช่วงนั้นไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือของเอกชน จะได้ช่วยให้เกิดความ

มั่นใจอย่างน่าพอใจ หากแต่ถูกใช้ไปเพื่อจุดมุ่งหมายทางการเมืองจนลืมนับปัจจัยอื่น ๆ โดยเฉพาะสื่อมวลชนของรัฐนั้นแทนที่จะกลายเป็นเครื่องมือของการกระจายข่าวสารเพื่อผลของการพัฒนาในทางบวกกลับถูกใช้เป็นเครื่องมือของการบีบคั้นให้ยอมรับ (Enforcement) รวมทั้งวิธีการของรัฐซึ่งแทนที่จะเป็นการใช้วิธีเผยแพร่ข่าวสารเพื่อช่วยให้เกิดกระบวนการตัดสินใจ สื่อมวลชนของรัฐในช่วงนั้นกลับใช้วิธีการพรา้สอน (Preaching) อย่างไม่ไยดีโดยสิ้นเชิง เพราะการพรา้สอนโดยตัวของมันเองตามธรรมชาติแล้วไม่ใช่สิ่งที่สาธารณชนจะยอมรับได้ทุกวัน ๆ

แนวความคิดการใช้สื่อมวลชนร่วมกับปัจจัยอื่นในการพัฒนา

นักทฤษฎีสื่อสารมวลชนมักจะกล่าวถึงการใช้สื่อสารมวลชนเพื่อให้เกิดผลแห่งการพัฒนาว่า สื่อมวลชนจะต้องนำในการสร้างบรรยากาศของการพัฒนาในสังคมนั้น ๆ การสร้างบรรยากาศของการพัฒนาในความหมายดังกล่าว ย่อมจะหมายถึงการใช้สื่อมวลชนในทางที่จะไปกระตุ้นเร้าประชาชนให้เกิดความตื่นตัว และเกิดความกระตือรือร้นต่อการเข้ามีส่วนร่วมในขบวนการพัฒนา เป็นการช่วยยกระดับแรงบันดาลใจเพื่อให้เกิดความหวังในสิ่งซึ่งจะดีกว่า การยกระดับชีวิตให้ดีขึ้น เป็นการส่งเสริมกำลังใจเพื่อให้ใช้

ความพยายามให้บรรลุความคาดหวังที่ต้องการทั้งหมดเหล่านี้เป็นสิ่งซึ่งแต่เดิมเรียกว่า "Revolution of Rising Expectation" เป็นการใช้สื่อมวลชนให้เกิดผลในทางบวกมากกว่าทางลบ แต่อย่างไรก็ตาม ลักษณะดังกล่าวนี้มีส่วนทำให้ประชาชนนั่นเองเกิดสิ่งที่นักทฤษฎีสื่อสารมวลชนอีกกลุ่มหนึ่งเรียกว่า "Revolution of Rising Frustration" ได้ด้วยเช่นกัน เพราะเหตุที่การกระตุ้นเร้านี้ได้สร้างความต้องการให้เกิดขึ้นแก่ประชาชน ซึ่งหากเมื่อใดที่บริการของรัฐ หรือการขยายตัวของบริการของสังคมไม่อาจก้าวครอบคลุมเข้าไปถึงการรับใช้สนองตอบต่อความต้องการเช่นนั้นได้แล้ว หรือประชาชนไม่สามารถแสวงหาความต้องการนั้นได้ในภาวะแวดล้อมของชุมชนของตน การกระตุ้นเร้าของสื่อมวลชนด้วยการเผยแพร่ข่าวสารไปให้โดยไม่อาจทำให้ผู้รับข่าวสารนั้นสามารถบรรลุเป้าหมายแห่งความต้องการได้ ย่อมก่อให้เกิดผลแห่งความผิดหวังหวัหือเสียขึ้นได้

ข้อโต้แย้งเช่นว่านี้เป็นปัจจัยสำคัญข้อหนึ่งที่นักพัฒนาการจะต้องนำมาพิจารณาให้รอบคอบพอสมควร ก่อนที่จะนำเอาสื่อมวลชนใด ๆ มาใช้สนับสนุนโครงการพัฒนาของตน เช่นความคิดในแนวใหม่ที่เรียกว่า Project Support-Communication เพราะเหตุที่การนำเอาสื่อมวลชนมาร่วมด้วยนั้นจำเป็นต้องคำนึงถึงปัจจัยสนับสนุนในข้ออื่นพร้อมกันไปด้วย ปัจจัยเช่น

ว่านั่น หมายถึงข้อพิจารณาทั้งระบบไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ วัฒนธรรม หรือปัจจัยทางการเมือง กรณีตัวอย่างเช่น ความคิดในการนำเอาสื่อสารหลายรูปแบบมาใช้ในงานของสาธารณชนพื้นฐาน เป็นต้น แนวความคิดพื้นฐานก็คือการกระตุ้นเร้าให้ประชาชนรู้สำนึกในการช่วยเหลือตัวเองในเรื่องการสุขอนามัยพื้นฐาน เพื่อเป็นแนวทางป้องกันโรคร้ายไข้เจ็บอันอาจเกิดขึ้นได้ในชีวิตประจำวัน ในขณะที่เดียวกันจะต้องมองให้ครบระบบในแง่ของการส่งเสริมความรู้และการรักษา สิ่งเหล่านี้การสื่อสารทำหน้าที่ได้ไม่ครบทั้งหมดอย่างมีประสิทธิภาพ ถ้าหากปัจจัยข้ออื่น ๆ ไม่อำนวยให้ เช่นบริการในเรื่องศูนย์อนามัยครอบคลุมให้บริการได้ไม่ทั่วถึง หรือแม้บริการได้กว้างขวางพอ แต่ Referral system เพื่องานอนามัยพื้นฐานไม่ดีพอ หรือแม้จะดีพอสมควรในบางท้องถิ่น แต่คนก็ยังไม่ยอมมาใช้บริการด้านอนามัยของรัฐ กลับหันไปใช้หมอชาวบ้านดูแลกันเอง สิ่งเหล่านี้อธิบายได้พอสมควรถึงความไร้สมรรถนะของระบบ และการใช้สื่อสารมวลชนเพื่อจุดมุ่งหมายที่ต้องการนั้นอย่างไม่ได้ผลเต็มที่ ลักษณะที่คงอยู่ดังกล่าวนี้เอง ที่เรียกว่าการสื่อสารได้มีส่วนก่อให้เกิดการผิดหวังเสียขึ้น เนื่องจากขาดปัจจัยข้ออื่นร่วมสนับสนุนอย่างครบระบบ

ในแง่ของการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เกิดการพัฒนาขึ้น การสื่อสารมวลชนย่อมจะมีบทบาท

อย่างสำคัญสูงยิ่งที่เป็นตัวนำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้อย่างกว้างขวาง เป็นเครื่องมือซึ่งจะช่วยให้ขบวนการพัฒนาเปลี่ยนรูปของสังคมได้อย่างกว้างขวางแท้จริง ในประเทศที่กำลังพัฒนาตัวเอง และโดยเฉพาะประเทศซึ่งอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนรูปทุกระบบเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรมไปสู่ระบบอุตสาหกรรมนั้น การเปลี่ยนแปลงไม่ใช่เพียงแต่เป็นการสร้างโรงงานอุตสาหกรรมขึ้น และสร้างเครื่องมือที่เป็นจักรกลทุกอย่างขึ้นมาใช้ หากแต่ต้องมีองค์ประกอบอื่นของการพัฒนาร่วมด้วย จะต้องมี การเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงทางด้านเกษตรกรรม การก่อสร้างปัจจัยโครงสร้างย่อย ๆ อื่น ๆ สนับสนุน (Social overhead) มีการปลุกระดมและยกระดับทรัพยากรมนุษย์และอื่น ๆ พร้อมกันไปด้วยทั้งหมดเหล่านี้ล้วนเป็นการพัฒนาที่ไม่อาจทำได้สำเร็จในเวลาอันรวดเร็วซึ่งไม่ใช่เพราะว่า การพัฒนาดังกล่าวจะเป็นการสิ้นเปลืองหรือยุ่งยากจนทำไม่ได้ แต่หากการเปลี่ยนแปลงสิ่งเหล่านี้จำเป็นต้องให้มีการเปลี่ยนแปลงในตัวประชาชนในขีดขั้นที่น่าพอใจด้วย และแน่ละ การเปลี่ยนแปลงในตัวประชาชนนั้นตัวการสำคัญที่สุดก็คือ การให้ความรู้การศึกษาแก่ประชาชนย่อมจะมีบทบาทร่วมด้วย

การเปลี่ยนรูปการเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมมาเป็นแบบสมัยใหม่นั้น จะต้องใช้เวลายืดเยื้อยาวนาน ไม่ใช่เพราะเพียงแต่ว่าต้องการลงทุนมาก

พอสมควร หากแต่ยังจำเป็นต้องมีการฝึกปรือให้การอบรมด้านทักษะใหม่ ๆ และสร้างทัศนคติใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้น จะต้องมี การโน้มน้าวให้ชาวเกษตรกรเลิกวิธีการปฏิบัติอันล้าสมัย และจะต้องให้ มีศรัทธากล้าแกร่งต่อวิธีการอันทันสมัยกว่า การ จัดสรรให้มีการคมนาคมสมัยใหม่ การสื่อสารอันทันสมัยรวมทั้งโครงสร้างย่อยอื่น ๆ นั้นล้วนต้องใช้ เวลา เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนมีราคาแพง และจำเป็นต้องมีบุคลากรที่มีทักษะทางฝีมือสูงที่จะสามารถ จัดดำเนินการได้ บุคลากรเช่นว่านี้ล้วนยังขาดแคลนและจำเป็นต้องฝึกปรือให้มากขึ้น การให้ การศึกษาจึงเป็นขบวนการที่ขาดไม่ได้ เพราะว่าเป็น สิ่งราคาแพงที่จะทำการฝึกอบรม และจ่ายเป็นค่า เงินเดือนของครู หรือจ่ายเป็นค่าก่อสร้างตัวอา- คารเรียน แต่เพราะว่าการศึกษาโดยสภาพธรรมชาติของมันเองนั้นเป็นขบวนการที่กินเวลานานมากกว่าที่จะรู้ผลได้ อาจกล่าวได้ด้วยว่า การ เปลี่ยนแปลงในตัวมนุษย์นั้นไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใดที่จะให้เกิดการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจล้วนต้องใช้ เวลา และสิ้นเปลืองยุ่งยาก ทั้งสิ้น แต่การเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ ในสังคมใด ๆ ก็ตามความจำเป็นนั้นจะอยู่ที่ ประชาชนนั่นเองจะต้องเปลี่ยนแปลงตัวเอง เสียก่อน

ตรงจุดนี้เอง ที่ การสื่อสารสมัยใหม่จะมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการที่จะพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และเศรษฐกิจให้ดีขึ้นเพราะภารกิจของ

การสื่อสารสมัยใหม่ และ “สื่อใหม่” ของการศึกษาก็คือการเร่งและค่อย ๆ เปลี่ยนรูปของสังคม อันจำเป็นเพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และโดยเฉพาะเป็นการเร่งและช่วยให้ภารกิจของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เกิดความราบรื่นอยู่เบื้องหลังความพยายามของประเทศชาติที่จะบรรลุจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้

ผลของการใช้สื่อมวลชนเพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการพัฒนา

นักพัฒนาการมักจะใช้สื่อมวลชนและมองสื่อมวลชนในแง่บวกโดยมุ่งหมายส่งผลในแง่ดีที่สื่อมวลชนจะช่วยเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์เพื่อผลของการพัฒนาและคำนึงถึงแง่ลบหรือผลที่ไม่อาจคาดหวังตามมาน้อยมาก แต่สื่อมวลชนก็เป็นได้ทั้งน้ำผึ้งและยาพิษ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วถึงผลจากการที่สื่อมวลชนอาจนำไปให้เกิดการผิดหวังหวั่นเสียได้ และจะมีผลที่เป็นอันตรายอย่างใหญ่หลวงต่อกระบวนการพัฒนาด้านอื่นด้วยในแง่ทางการเมือง ความผิดหวังหวั่นเสียเช่นว่านี้อาจมีผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อความเติบโตใหญ่ในกุศโลบายทางด้านความเป็นประชาธิปไตย ได้กลายเป็นวัฏจักรอันไม่สิ้นสุดของความยากแค้นในมิติทางจิตวิทยา ผู้ที่ไม่ได้รับการกระตุ้นเร้าจะกลายเป็นผู้ไม่บรรลุความสำเร็จ ผู้ที่ไม่บรรลุความสำเร็จก็คือผู้ที่จะไม่มีความรุ่งเรือง สิ่งเหล่านี้เองที่

วนเวียนให้เกิดความผิดหวังหวั่นเสีย ซึ่งจะนำไปสู่ความก้าวร้าวรุนแรง หรือการเป็นปฏิปักษ์ต่อสังคมไปเลย

ผลทั้งสองประการดังกล่าวนี้เป็นไปในทางลบโดยสิ้นเชิง ความก้าวร้าวรุนแรงจะแสดงออกในรูปของการทำลายและความรุนแรง โดยวัดจากเกณฑ์มาตรฐานในทางศีลธรรมและปทัสถานทางสังคม ในขณะที่การเป็นปฏิปักษ์ต่อสังคมจะทำให้เกิดการหนีห่างออกจากสังคม สร้างความแตกแยก และหรือทำให้เกิดการวางเฉยไม่มีความร่วมมือเกิดขึ้นกระบวนการที่ก่อให้เกิดผลทั้งสองประการนี้ล้วนมิได้ช่วยสร้างสรรค์และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาความทันสมัยขึ้นมาได้แต่อย่างใด ดังนั้น เมื่อมองในแง่ของความผิดหวังหวั่นเสียซึ่งเกิดขึ้นได้โดยผลแห่งการใช้สื่อมวลชน จึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องได้มีการตรวจสอบและทบทวนอย่างระมัดระวังยิ่งขึ้นต่อการใช้สื่อมวลชน เพื่อจะได้ระงับการขยายตัวของผลอันอาจเกิดขึ้นได้ดังกล่าวนี้

ข้อพิจารณาการกำหนดนโยบายและควบคุมสื่อมวลชนของรัฐ

โดยเหตุที่สื่อมวลชนเป็นเครื่องมืออันสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา เป็นตัวหวั่นคุกอันยิ่งใหญ่ของความคิดและข่าวสารต่าง ๆ ทั้งยังเป็นตัวการ

สำคัญที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อเป็นไปอย่างราบรื่นได้ด้วยจึงไม่เป็นข้อน่าสงสัยเลยว่า สื่อมวลชนนั่นเองเป็นองค์ประกอบสำคัญซึ่งมีผลยิ่งต่อระบบการเมือง ขบวนการทางการเมือง หรือการเปลี่ยนแปลงด้านการเมือง ในฐานะซึ่งเป็นองค์กรที่หล่อหลอมสังคมด้านการเมือง ระบบของการสื่อสารมวลชนจึงช่วยสอนบทเรียนทางการเมืองไม่เพียงแต่โดยผ่านทางข่าวสารที่แพร่กระจายออกไป หากแต่บทเรียนทางการเมืองนั้นถูกสอนผ่านออกไปโดยวิถีทางซึ่งประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในระบบและกระบวนการเมืองนั้นด้วย

นี่เองที่นโยบายของประเทศซึ่งกำลังพัฒนาตัวเองจะต้องนำมาทบทวนดูให้ดี ความเติบโตของการสื่อสารสมัยใหม่ต้องก้าวควบคู่กันไปอย่างใกล้ชิดกับความทันสมัยอื่น ๆ ด้วย อาจเติบโตอย่างช้า ๆ โดยมีได้ถ่วงจนเกิดความล้าหลังในแผนแบบของความก้าวหน้าโดยทั่วไป แต่ในทางตรงกันข้าม สื่อมวลชนอาจเติบโตอย่างก้าวหน้าจนถึงระดับที่ช่วยเร่งความก้าวหน้าโดยทั่วไปได้ด้วย เพราะฉะนั้น นโยบายที่จะนำมาใช้สนับสนุนอย่างเหนียวแน่นต่อการสื่อสารสมัยใหม่จึงมิใช่เพียงยกมาใช้โดยมิได้ไตร่ตรองให้รอบคอบดีพอถึงผลอันจะบังเกิดตามมา

ปัญหาของเรื่องนโยบายในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสื่อต่าง ๆ เช่นวิทยุ, โทรทัศน์ซึ่งส่วนใหญ่อันจะเป็นเรื่องที่ทำเนียบการโดยรัฐเอง

มักจะมี ความแตกต่างและยุ่งยากไม่น้อยไปกว่านโยบายที่ใช้กับสื่อแบบอื่น ๆ ซึ่งดำเนินการโดยเอกชน ไม่ว่าจะโดยทั้งหมดหรือเพียงบางส่วนก็ตาม เช่น กรณีของหนังสือพิมพ์เป็นต้น สื่อทั้งสองแบบนี้ ล้วนมีปัญหาอยู่ที่เรื่องของการฝึกอบรมทั้งสิ้น ทั้งสองแบบจะใช้เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ขาดแคลนด้วยการสั่งเข้ามาจากต่างประเทศแม้ว่า สำหรับกรณีของหนังสือพิมพ์นั้น การสั่งเข้ามาจากต่างประเทศจะเป็นเรื่องของชาวสำเร็จรูปและอุปกรณ์ในการใช้พิมพ์ ยิ่งกว่าที่จะเป็นเรื่องเครื่องรับวิทยุและอุปกรณ์ทางอิเล็กทรอนิกส์อื่น ๆ แต่ความแตกต่างของสื่อทั้งสองแบบนี้ เห็นได้ชัดที่สุดว่า เป็นเรื่องปัญหาของการควบคุม

การควบคุมของรัฐบาลซึ่งดำเนินการเรื่องวิทยุหรือโทรทัศน์เองนั้นเป็นเรื่องซึ่งทำได้โดยตรง อย่างไรก็ตาม การควบคุมในกรณีของหนังสือพิมพ์ สิ่งตีพิมพ์หรือภาพยนตร์ ซึ่งดำเนินการเองโดยเอกชนในประเทศที่กำลังพัฒนาตัวเองนั้น เป็นเรื่องซึ่งมีความซับซ้อนไม่สิ้นสุด โดยทั่วไปแล้ว ในประเทศซึ่งยึดถือประเพณีปฏิบัติทางประชาธิปไตยฝ่ายตะวันตกมีความเชื่อว่า ควรจะมีข้อควบคุมขั้นต่ำสุดต่อหนังสือพิมพ์ และการควบคุมเช่นว่านั้น ควรจะปล่อยให้เป็นเรื่องของฝ่ายเจ้าของกิจการนั่นเอง ซึ่งทางฝ่ายรัฐจะต้องหวังและเชื่อเองก่อนว่า ฝ่ายเจ้าของกิจการเองก็เป็นผู้รอบรู้ และมีความรับผิดชอบ ฝ่าย

รัฐอาจทำการควบคุมโดยทางศาล ซึ่งจะช่วยจำกัดการรุกรานของฝ่ายหนังสือพิมพ์ได้บ้าง เช่นกรณีความผิดฐานหมิ่นประมาท อนาคต การยุบยงให้เกิดความไม่สงบ ซึ่งล้วนเห็นได้ชัดว่าเป็นเรื่องอันตรายแต่เราจะต้องไม่หมายรวมถึงว่าสังคมเองไม่ได้มีความพยายามที่จะควบคุมหนังสือพิมพ์ เพื่อให้หนังสือพิมพ์อยู่ในวงกรอบอันเหมาะสมกับความต้องการและมาตรฐานของสังคม สิ่งซึ่งควรคาดหวังต่อหนังสือพิมพ์นั้น ก็คือว่าในฝ่ายของหนังสือพิมพ์เองนั้น จะต้องสนองตอบต่อการสร้างความก้าวหน้าให้แก่สวัสดิการของชาติ และในขณะที่ประเทศชาติเผชิญกับภาวะวิกฤติ หนังสือพิมพ์จะต้องผูกพันตัวเอง โดยเฉพาะในการก่อให้เกิดสิ่งดีงามอำนวยให้แก่การเสนอสร้างสรร เพื่อช่วยให้ประเทศชาติแก้ไขภาวะวิกฤตินั้นได้ด้วย

การสื่อสารนั้นเป็นกระบวนการทางสังคม ดังนั้น โดยพื้นฐานแล้ว นโยบายของการสื่อสารจึงเป็นนโยบายทางสังคม ส่วนการจะใช้นโยบายอย่างไรนั้น ก็ขึ้นอยู่กับแนวอุดมการณ์ว่าต้องการจะพัฒนาไปในรูปใด สิ่งเหล่านี้เป็นคำถามที่จะต้องพิจารณาในแง่เศรษฐกิจและการเมืองที่ผู้นำประเทศ หรือผู้ควบคุมนโยบายจะต้องเป็นผู้ให้คำตอบ กล่าวโดยพื้นฐานของคำถามแล้วปัญหาอันยิ่งใหญ่ซึ่งแต่ละประเทศจะต้องหาคำตอบ ก็คือคำถามเกี่ยวกับการพัฒนาด้วยมนุษย์ในเรื่องทั่วไป สิ่งเหล่านี้จะเกี่ยวข้อง

กับการกำหนดเนื้อหาของการสื่อสาร และการกำหนดในขีดขั้นการควบคุมของส่วนกลางต่อการสื่อสาร ซึ่งล้วนต้องการการตัดสินใจอันเป็นเรื่องเกี่ยวกับนโยบายของการสื่อสารมวลชนทั้งสิ้น

การใช้สื่อมวลชน เครื่องมือทางยุทธศาสตร์ของสังคม

มีนักทฤษฎีการสื่อสารมวลชนกล่าวถึงเรื่องนโยบายการสื่อสารมวลชนสำหรับประเทศที่กำลังพัฒนาตัวเอง ว่ามีสี่เรื่องด้วยกันที่จะต้องคำนึงถึงในการวางนโยบาย ประการแรก ซึ่งมีความสำคัญมากที่สุดก็คือ ชาติที่กำลังพัฒนาตัวเองนั้น จะต้องตัดสินใจให้ได้เสียแต่ในเบื้องต้นว่าจะใช้ทรัพยากรของตน ซึ่งมีอยู่อย่างจำกัดจำเขี่ยนั้น มากสักเท่าไรในการลงทุนให้แก่การสื่อสารมวลชน ในประการที่สอง จะต้องตัดสินใจให้แน่ชัดว่าจะปล่อยให้สาธารณชนและฝ่ายเอกชนเล่นบทบาทอะไรได้บ้าง ประการที่สาม จะต้องตัดสินใจให้เด็ดเดี่ยวว่า จะปล่อยให้สื่อมวลชนมีอิสรภาพมากสักเท่าไร และจะต้องการควบคุมสักเพียงใด จะปล่อยให้มามีรูปแบบอย่างเดียวกันแค่ไหน และจะปล่อยยอมให้สื่อมวลชนมีแบบอันแตกต่างเท่าไร ในประการสุดท้าย จะต้องตัดสินใจให้ได้ว่าจะให้สื่อมวลชนยกระดับทางวัฒนธรรมให้สูงสักระดับไหน

ข้อควรคำนึงทั้งสี่ข้างต้นนี้ ในข้อสุดท้ายมีความสำคัญไม่น้อยต่อการที่จะต้องตัดสินใจโดย

ผู้ที่รับผิดชอบในระบบการสื่อสาร ข้อแรกเป็นเรื่องของการตัดสินใจของนักวางแผนทางเศรษฐกิจซึ่งนำหน้าของการสื่อสารมักจะคำนึงกับความต้องการของภาคอื่น ๆ ในสังคม ส่วนข้อพิจารณาในข้อที่สองและข้อที่สามเกิดขึ้นเองจากความนึกคิดทางการเมืองและทางเศรษฐกิจซึ่งสังคมจะต้องเลือกเอาเอง แม้กระทั่งนโยบายที่จะดำเนินการในข้อสี่ก็ยังเป็นปัญหาที่อาจทำให้นักการสื่อสารต้องทำตามแนวกำหนดที่ผู้นำมีความเชื่อและมีพื้นฐานทางวัฒนธรรม หรืออาจดำเนินการตามประสบการณ์อันจำกัดของสื่อมวลชนหลากหลายแบบต่าง ๆ กันก็ได้

นโยบายจะเป็นอย่างไรก็ตาม ไกลออกไปยิ่งกว่าปัญหาด้านนโยบายก็คือสิ่งที่เราอาจเรียกว่าเป็นเรื่องกุศโลบาย หรือเรียกให้ถูกต้องก็คือยุทธศาสตร์ของการสื่อสารซึ่งจะเกี่ยวข้องอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องทางเศรษฐกิจ และการเมืองที่เป็นอยู่ในสังคมนั้น ๆ เราจะต้องการไปให้เร็วสักแค่ไหนนั้นเป็นคำถามซึ่งต้องการการตัดสินใจทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งกำหนดตัดสินใจความมุ่งหมายต่าง ๆ เพื่อจะได้ใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือในช่วงเวลาที่กำหนดให้ และการสื่อสารจะต้องได้รับการพัฒนาเพื่อช่วยให้ทำงานนั้นได้เร็วสักเพียงใด เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องของยุทธศาสตร์ของการสื่อสารทั้งสิ้น

ประการแรก ยุทธศาสตร์ของการสื่อสารอยู่ที่จะผสมผสานกันให้ดีที่สุดได้อย่างไร ระหว่างการสื่อสารมวลชนกับการสื่อสารระหว่างตัวบุคคล

สำหรับความมุ่งหมายที่กำหนดให้ทั้งนี้เพราะ มีบางสิ่งที่การสื่อสารมวลชนสามารถทำได้ด้วยตนเอง และบางอย่างที่สื่อมวลชนทำได้เพียงแต่ช่วยเหลือให้ทำงานนั้น สื่อมวลชนมีลักษณะความสามารถที่เป็นเอกลักษณ์อยู่อย่างหนึ่ง คือการแจ้งข่าวสารแก่คนจำนวนมากได้อย่างรวดเร็ว สื่อมวลชนสามารถช่วยเหลือในการสอน เมื่อใดที่ปรากฏว่า ครู หรือโรงเรียนไม่พร้อม สื่อมวลชนก็สามารถดำเนินการภารกิจนั้นได้ด้วยตัวเอง แต่สำหรับการสอนแล้ว สื่อมวลชนไม่มีสมรรถภาพพอที่จะทำให้เกิดการตอบโต้สองทางได้ดี ทั้งที่การตอบโต้สองทางนั้นเป็นวิธีซึ่งดีที่สุดของการให้การศึกษา สื่อมวลชนสามารถช่วยให้ทำหน้าที่ในขบวนการตัดสินใจได้ด้วย ด้วยการเสนอทฤษฎะในแนวทางเพื่อเลือก ก่อให้เกิดการถกเถียงอภิปราย เสนอให้มีการตัดสินใจ ซึ่งโดยขบวนการตัดสินใจนั้นจะต้องมีการพูดโต้แย้งกัน แต่ตัวที่เราทราบกันดีแล้ว การควบคุมของสังคมส่วนใหญ่ในชุมชนนั้นกระทำโดยกลุ่มบุคคล หากใช้สื่อมวลชนไม่ เพราะฉะนั้นปัญหาจึงอยู่ที่การผสมผสานสอดคล้องกันระหว่างการสื่อสารโดยทางวาจาโดยใช้แต่ละอย่างในวิถีทางซึ่งดีที่สุด ให้แต่ละอย่างช่วยเหลือเอื้ออำนวยกันและกัน

ประการที่สอง ยุทธศาสตร์ของการสื่อสารอยู่ที่จะผสมผสานกันให้ดีที่สุดได้อย่างไร ระหว่างการที่จะรณรงค์กับจุดมุ่งหมายของการรณรงค์ นักยุทธศาสตร์ด้านสื่อมวลชนที่มีความชำนาญ

นายย่อมจะต้องรู้ว่า เมื่อไรจึงจะถึงเวลาอัน
เหมาะสม และเมื่อไรสถานที่นั้นจึงจะพร้อมที่จะ
ให้ทำการรณรงค์ ยิ่งหากต้องใช้เวลายาวนาน
ยิ่งจะต้องใช้ความพยายามอย่างต่อเนื่องเพื่อให้
บรรลุผลสำเร็จให้มากที่สุดที่จะทำได้โดยไม่ปล่อย
ทิ้งไว้อย่างน่าเบื่อหน่ายและเพื่อให้ได้ทรัพยากร
มาใช้ในการรณรงค์ นอกเหนือจากนี้ ยังจำเป็น
จะต้องทำการตัดสินใจว่าการรณรงค์อะไรบางอย่าง
จะต้องจัดทำแบบรวมเป็นกลุ่ม จะแนะนำในเรื่อง
อะไร ด้วยจุดมุ่งหมายอะไร และจะเริ่มต้นด้วย
อะไรก่อน เพื่อว่าจะได้รู้ความสำคัญเร่งด่วน
ก่อนหลังในแต่ละขั้นตอน จะได้ไม่ต้องเสียเวลา
เกินกว่าเหตุ ข้อสำคัญคือจำเป็นที่จะต้องตัดสินใจว่า
การรณรงค์ในเรื่องอะไรที่จะได้รับความ
สนับสนุนในเวลาที่มีอยู่ ตัวอย่างเช่น ถ้าหาก
ชาวบ้านได้รับการร้องขอให้ใช้ปุ๋ยให้มากขึ้น ปุ๋ย
ดังกล่าวนั้นจะมีอยู่พอในเวลาที่ต้องการนั้นหรือไม่
ถ้าหากว่าจำเป็นจะต้องมีการกู้ยืมเงินให้ไป
ซื้อปุ๋ย จะมีสิ่งใดอำนวยความสะดวกได้บ้าง
ถ้าหากจะต้องทำการรณรงค์ในเรื่องการเรียนรู้อ่าน
หนังสือ ชั้นเรียนและอุปกรณ์ต่าง ๆ มีพร้อมที่
จะเสนอให้แก่ผู้ที่ต้องการจะเรียนแล้วหรือยัง
และจะมีหนังสืออย่างง่าย ๆ ให้แก่ผู้ที่เรียนจบไป
แล้วได้อ่านกันบ้างหรือไม่ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นข้อ
พิจารณาขั้นพื้นฐานแก่ผู้ซึ่งทำงานเพื่อให้เกิดการ
เปลี่ยนแปลงแก่สังคม รายละเอียดในเรื่องเล็ก

น้อยกว่านี้เป็นเรื่องที่จะช่วยให้การรณรงค์ในเรื่องใด ๆ สมฤทธิ์ผลขึ้นได้ทั้งสิ้น

ประการที่สาม จะจัดแจกจ่ายทรัพยากร
ให้ดีที่สุดได้อย่างไรเพื่อให้การสื่อสาร หลั่งไหลไป
ในสถานที่ซึ่งมีความต้องการมากที่สุด ตรงจุดนี้
เราไม่ได้พูดถึงเพียงเรื่องของการลงทุนในการ
สื่อสารเพียงเท่านั้นแล้ว แต่กลับเป็นเรื่องว่าจะ
ใช้สิ่งทีลงทุนไปนั้นให้ดีที่สุดได้อย่างไร และจะ
เป็นการพูดไม่เพียงในเรื่องการลงทุนในทรัพยากร
ด้านกายภาพอย่างเดียว เช่นตัวสถานีที่ใช้ออก
อากาศ ตัวเครื่องจักรพิมพ์หนังสือ ข่าวกึ่งพิมพ์
หรือสิ่งอื่น ๆ แต่ที่สำคัญยิ่งกว่านั้น ก็คือเรื่อง
ของทรัพยากรมนุษย์ และการจัดองค์การ จะ
ต้องจัดการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่อย่างไรเพื่อให้การ
สื่อสารทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพดียิ่ง ใน
ประเทศที่เร่งพัฒนาตัวเองนั้น เรื่องการฝึกอบรม
เป็นเรื่องซึ่งมีความสำคัญยิ่งเรื่องหนึ่ง นอกเหนือ
จากเรื่องที่จะต้องรีบทำการปรับปรุงองค์กรต่าง ๆ
ให้ดีขึ้น ตัวอย่างเช่น จะทำอย่างไรที่จะให้
ข่าวสารหลั่งไหลผ่านลงไปถึงบรรดาข้าราชการไป
จนถึงส่วนต่าง ๆ สำหรับประเทศที่แสวงหาการ
สื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพนั้น สิ่งจำเป็นคือจะ
ต้องตัดสินใจให้ได้ว่า ณ ที่แห่งใดที่ต้องการความ
ช่วยเหลือมากที่สุด เพื่อที่จะสร้างความเข้มแข็ง
ให้แก่การหลั่งไหลของการสื่อสาร และในประ
การท้ายที่สุด มีสิ่งสำคัญที่จะต้องตัดสินใจอีก
เกี่ยวกับสิ่งอำนวยความสะดวก อุปกรณ์ และ

วัสดุต่าง ๆ ว่าจะใช้ทรัพยากรของตนในสัดส่วนเพียงใดในสื่อมวลชนชนิดใด ซึ่งการตัดสินใจในเรื่องเหล่านี้ บางครั้งก็เป็นเรื่องที่ทำด้วยเหตุผลในเรื่องเกียรติภูมิ มากกว่าที่จะคำนึงถึงการใช้ประโยชน์ในการพัฒนาโครงการ

ประการที่สี่ จะจัดการผสมผสานให้ดีที่สุดได้อย่างไร ระหว่างการสื่อสารมวลชนที่เป็นการพัฒนาทางด้านวัตถุกับการพัฒนาในสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ ที่จริงแล้วสื่อมวลชนไม่ว่าในเรื่องใดต่างก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องของการพัฒนาประเทศ ยิ่งถ้ามองถึงผลในทางอ้อมอันเกิดจากสื่อมวลชนที่ทำให้เกิดขึ้นแล้ว ก็อาจกล่าวได้เกือบทั้งหมดว่า ทุกสิ่งในสื่อมวลชนนั้นล้วนอำนวยความสะดวกให้ไม่มากนักน้อยแก่เป้าหมายของการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม การสื่อสารในบางลักษณะก็เป็นเรื่องของการพัฒนาโดยตรง เช่น ในเรื่องเกษตร อนามัย อุปกรณ์ด้านการเรียนรู้หนังสือ และการกระจายเสียงในรายการโรงเรียนทางวิทยุ อุปกรณ์ต่าง ๆ ซึ่งมุ่งหมายใช้เพื่อเป็นพื้นฐานของการได้มีส่วนร่วมทางการเมือง ส่วนในเรื่องอื่น เช่น รายการที่เป็นสาระบันเทิงนั้นอาจมีส่วนในการพัฒนาโดยทางอ้อมได้ด้วย ที่จะต้องพิจารณาก็คือว่าจะผสมผสานสิ่งเหล่านี้ให้ดีที่สุดได้อย่างไร ในอันที่จะให้เนื้อหาในสื่อมวลชนนั้นเป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายของประเทศที่กำลังพัฒนา

ทั้งนี้โดยจะต้องไม่คำนึงว่าจะต้องใช้สื่อมวลชนทุกอย่างดำเนินไปโดยมุ่งตรงต่อความประสงค์

ด้านการพัฒนาอย่างเดียวโดยไม่มีรายการสาระบันเทิงเสียเลยเพราะการใช้สื่อมวลชนลักษณะดังกล่าวจะทำให้หน้าเบื่อหน่ายเป็นที่สุด และในที่สุดจะหาผู้รับข่าวสารนั้น ๆ ไม่ได้ แท้ที่จริงแล้วสื่อทั้งหลายควรต้องใช้เพื่อสนองตอบต่อความต้องการและความสนใจ ยิ่งกว่าที่จะให้เป็นเรื่องแต่โครงการพัฒนา และแม้แต่รายการสาระบันเทิงก็ถือว่ามีประโยชน์ในการผ่อนคลาย และช่วยให้มีการพักผ่อน เช่นเดียวกับรายการเกี่ยวกับข่าว ซึ่งมีประโยชน์ในแง่ที่ช่วยเป็นฐานให้เกิดการมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างกว้างขวาง ทั้งยังเป็นการกระตุ้นเร้าความเฉื่อยเฉื่อยให้คืนตัว เป็นผลซึ่งมิได้อำนวยโดยตรงให้แก่การผลิตของประเทศ แต่อาจอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนในแบบที่ประเทศต้องการสร้างให้มีขึ้นตั้งนั้น ปัญหาจึงมิได้อยู่ที่ว่า อะไรมีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์อย่างไร แต่ความสำคัญอยู่ที่ว่า จะผสมผสานเนื้อหาอย่างไรให้เกิดประโยชน์ในวิถีทางต่าง ๆ กัน และมีประโยชน์ร่วมกัน เกื้อกูลและสนองตอบต่อกันและกัน

บทสรุป

กล่าวโดยสรุปแล้ว หลังจากที่ได้มีการตัดสินใจในปัญหาพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองแล้ว หลังจากที่ประเทศได้ตัดสินใจว่าจะก้าวเดินไปให้เร็วที่สุดเพียงไหน และจะต้องการแผนแบบของการพัฒนาอย่างไรแล้ว ก็จะมา

ถึงขั้นของการตัดสินใจทางยุทธศาสตร์ที่จะใช้
การสื่อสารทั้งโดยตรงและทางอ้อม การตัดสินใจดังกล่าวนี้ จะต้องกระทำโดยยึดหลักการในการใช้การสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องมึเหตุผลอย่างลึกซึ้งในด้านจิตวิทยา สังคมวิทยา และประสบการณ์อันเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งค่อนข้างจะคล้ายคลึงกันในทุกประเทศ ตัวอย่างเช่น ขั้นตอนของการพัฒนาขีดขั้นของการรวมอำนาจทางการเมือง การมีหรือไม่มีพรรคการเมืองที่มุ่งประโยชน์ด้านสังคม ในทางยุทธศาสตร์แล้ว จะต้องพยายามใช้ทรัพยากรสื่อสารมวลชนอย่างได้ประโยชน์สูงสุด ให้เป็นเครื่องมือสนองประโยชน์ที่ดีที่สุดกับสิ่งที่ต้องการทำให้มากที่สุด

สิ่งที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นเรื่องซึ่งพูดกันได้ง่าย แต่กับผู้ที่ได้ลองพยายามทำดูแล้วนั้น แผลงจึงจะรู้ว่า เป็นเรื่องยากเย็นแสนเข็ญเพียงไหน โดยเฉพาะภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ ของการ

พัฒนาประเทศ ที่จะใช้ยุทธศาสตร์ดังกล่าวมาแล้วนั้น

ในกรณีของประเทศไทย ยังไม่มีความแจ่มชัดในส่วนอันเกี่ยวกับนโยบายของรัฐที่จะใช้การสื่อสารมวลชนเพื่อให้เกิดผลแก่การพัฒนา ส่วนใหญ่กลับใช้สื่อมวลชนเพื่อการค้าและผลประโยชน์ทางการเมืองเป็นสำคัญ แม้กระนั้นก็ตาม ทิศที่ทรัพยากรด้านสื่อมวลชนจะถูกใช้ไปอย่างสูญเปล่า ขาดเป้าหมายด้านพัฒนาอย่างชัดเจน และถูกเบี่ยงเบนเพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง สื่อมวลชนก็ได้กลายเป็นเครื่องมืออันทรงมิตินาฏภาพอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้มีอำนาจในการกำหนดนโยบายเพื่อการพัฒนาเริ่มให้ความสำคัญยิ่งขึ้น และเริ่มรู้จักใช้ประโยชน์จากสื่อมวลชนอย่างชาญฉลาดยิ่งขึ้นทุกที ในฐานะ “เป็นเครื่องมือทางยุทธศาสตร์ของสังคม” สื่อมวลชนนั้นสามารถที่จะเผชิญกับเรื่องซึ่งอยู่ภายใต้ภาวะเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงในประเทศได้อย่างดี ถ้าหากรู้จักใช้มัน

หนังสือประกอบการเขียน

1. Wilbur Schramm, *Mass Media and National Development : The Role of Information in the Developing Countries*, California : Stanford University Press, 1964.
2. Daniel Lerner and Wilbur Schramm, (editors) *Communication and Change in the Developing Countries*, Hawai : The University Press, 1967.
3. Lucian W. Pye, (editor) *Communications and Political Development*. New Jersey : Princeton University Press, 1963.
4. Herbert I. Schiller, *Mass Communications and American Empire*. Boston : Beacon Press, 1971.
5. Richard R. Fagen, *Politics and Communication*, Little Brown and Company (Inc) 1966.
6. A Staff Report to the National Commission on the Causes and Prevention to Violence, Prepare by Robert Baker & Dr. Sandoa J. Ball, *Mass Media and Violence Vol. IX*. November 1969, U.S Government Printing office Washington D.C.
7. William L. Rivers, *The Mass Media*. Delhi : University Book Stall. 1967

วารสารนิติศาสตร์ ฉบับที่ ๔ ปีที่ ๑๑

บทความเกี่ยวกับ

กฎหมายระหว่างประเทศและกฎหมายมหาชน

- ลักษณะเฉพาะของความผิดทางศุลกากร	- สถิตย์ สิมพงศ์พันธ์
- ปัญหาในทางกฎหมายระหว่างประเทศเกี่ยวกับผู้ลี้ภัย	- สมปอง สุจิตกุล
- สันตปาปารัฐ	- ไพโรจน์ ชัยนาม
- การรับรองรัฐและรัฐบาลในกฎหมายระหว่างประเทศ เฉพาะคดีของสหราชอาณาจักร	- วิฑิต มั่นตราภรณ์
- บทความเกี่ยวกับกฎหมายประกันสิทธิเสรีภาพ (ภาคผนวกของฉบับที่ 3)	

กำหนดออกวางตลาด กลางเดือน กุมภาพันธ์ ศกนี้

ราคา ๒๓ บาท